

Avis mea... Un exemplar i un lector de *Tirant lo Blanc* a Eivissa el 1515

per Antoni Ferrer Abárzuza

Introducció

En molt escasses ocasions, entre els documents de contingut oficial, els escriptors deixaven algun signe, paraula, frase o dibuix aliè al tenor estricte dels llibres oficials. Eren paraules, frases o traços que es feien per entreteniment o com a pràctica de cal·ligrafia. Aquests exercicis d'habilitat d'amanuense i fins i tot de dibuix en perspectiva i rics en detalls, com és el cas del qual acompanya la frase que s'estudia ací, són poc freqüents localment, però deixen de ser una raresa si s'amplia el camp de visió a altres arxius (Ortega 2013; Hosta 1999).

Els llibres d'actes i contractes de la Universitat conservats a l'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF) formen una sèrie documental que cronològicament abraça de 1441 a 1620. En aquests llibres –vuit en total, ara disponibles en línia a través del fons digitalitzat de l'arxiu– es registraven els pactes contractuals que fermava la Universitat, de manera que contenen sobretot documents notarials. Els redactaven els anomenats escriptors de la sala –en referència a la sala de la Universitat–, que generalment i d'acord amb la seua comesa eren de formació notarial. Els actes i contractes que fermava la Universitat eren d'índole diversa i tot i que aquests llibres encara no han estat estudiats en profunditat, després d'haver-los fullejat hom pot veure que entre altres qüestions hi destaquen els compromisos de proveïment de blat i d'altres productes, les operacions de finançament necessàries i els nomenaments de síndics o apoderats per negociar mercantilment en nom del comú pitiús.

Resum

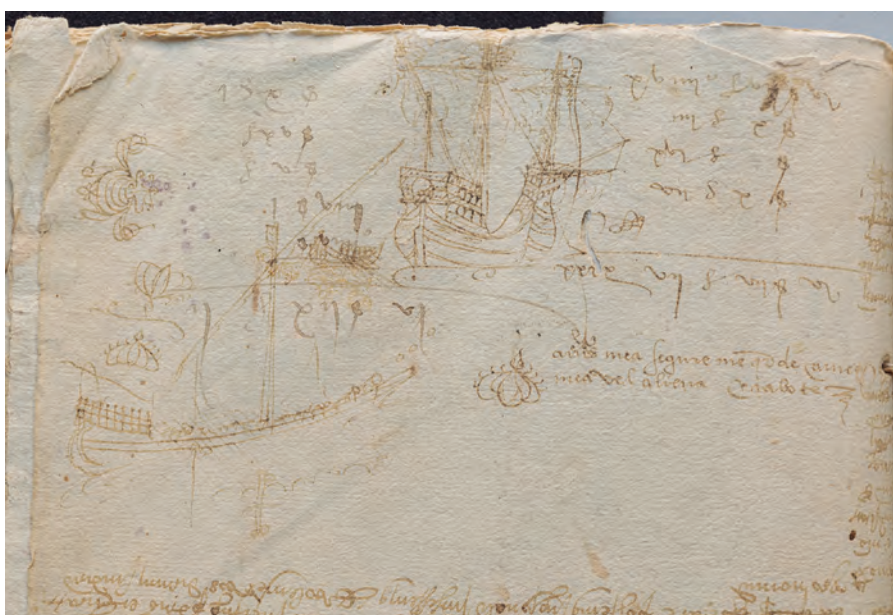
L'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera conserva els llibres de gestió de l'antiga universitat o òrgan rector del municipi format per aquestes illes. Un dels dits llibres conté uns dibuixos i una frase que un escriptor va fer per entreteniment seu entre 1515 i 1525. La frase és un lema heràldic que figura en el *Tirant lo Blanc*. Arran d'aquesta identificació es dedueix la presència a Eivissa d'un exemplar d'aquella novel·la de cavalleria, més probablement de l'edició castellana, impresa a Valladolid el 1511, en mans del notari Joan Miquel Serra.

Mots clau: *Tirant lo Blanc*, *Tirante el Blanco*, Eivissa, Illes Balears, Joanot Martorell, notariat.

Summary

The Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera preserves the management books of the old universitat or governing body of the municipality formed by these islands. One of these books contains drawings and a phrase that a scribe made for his own amusement between 1515 and 1525. The phrase is a heraldic motto that appears in the *Tirant lo Blanc*. As a result of this identification, the presence in Ibiza of a copy of that chivalry novel, most likely from the Castilian edition, printed in Valladolid in 1511, in the hands of the notary Joan Miquel Serra, can be deduced.

Keywords: *Tirant lo Blanc*, *Tirante el Blanco*, Eivissa, Illes Balears, Joanot Martorell, notaries.

Detall dels dibuixos i la frase del llibre d'actes i contractes que s'estudia en aquest article.
Foto: José Juan González Sans; AHEiF.

En aquest aspecte dels dibuixos i frases aliens al contingut oficial estricte dels documents, el *Llibre d'actes i contractes de la Universitat de 1506-1518* és excepcional dins del repertori documental de l'AHEiF perquè en el revers del seu foli 114 presenta el dibuix d'una escena naval que hem estudiat en un altre lloc (Hermanns & Ferrer 2023: 88-89). El cas és que un escrivà, a qui s'identifica amb prou seguretat més avall, va representar una galiota atacant amb la seua artilleria una nau fondejada, aferrades les veles, mentre un esquif amb diversos homes, presumiblement la tripulació de la nau, intenta guanyar al rem el seu vaixell. Tot està traçat amb detall i qualitat ben notables, de manera que l'escena domina visualment el conjunt de traços i lletres més ampli que l'acompanya i suscita un interès iconogràfic i històric preponderant.

En efecte, l'escrivà va fer comparar la superfície d'escriptura de què disposava, principalment ocupada per l'escena naval descrita, amb altres elements temàticament independents. Així, al cantó superior esquerre va traçar una filigrana aparentment abstracta i, a sota, un dibuix que representa dos insectes alats, concretament sembla que són dípters, mosques. Estan enfrontats l'un a l'altre i separats per un traç recte. Un tercer insecte, també alat, es troba a baix, al centre de la superfície que tenia disponible l'escrivà. També hi trobam uns comptes, unes sumes de lliures, sous i diners, fetes amb guarismes romans cursius que ocupen els espais lliures deixats per les representacions de les embarcacions i dels insectes i també s'hi sobreposen parcialment. Finalment, el que ens importa ara i és pròpiament l'objecte del present article és una frase escrita a la dreta d'un dels dibuixos d'insectes esmentats. Es desenvolupa en dues línies i, sorprenentment, és un lema heràldic que trobam al *Tirant lo Blanc*, concretament al capítol CXXV de l'obra escrita per Joanot Martorell (València ca. 1410-1465) els darrers anys de la seua vida i que citaré per l'edició de Martí de Riquer (2016: 281).

Portada de l'edició castellana de *Tirant lo Blanc*, traduït per *Tirante el Blanco*, Valladolid, 1511.

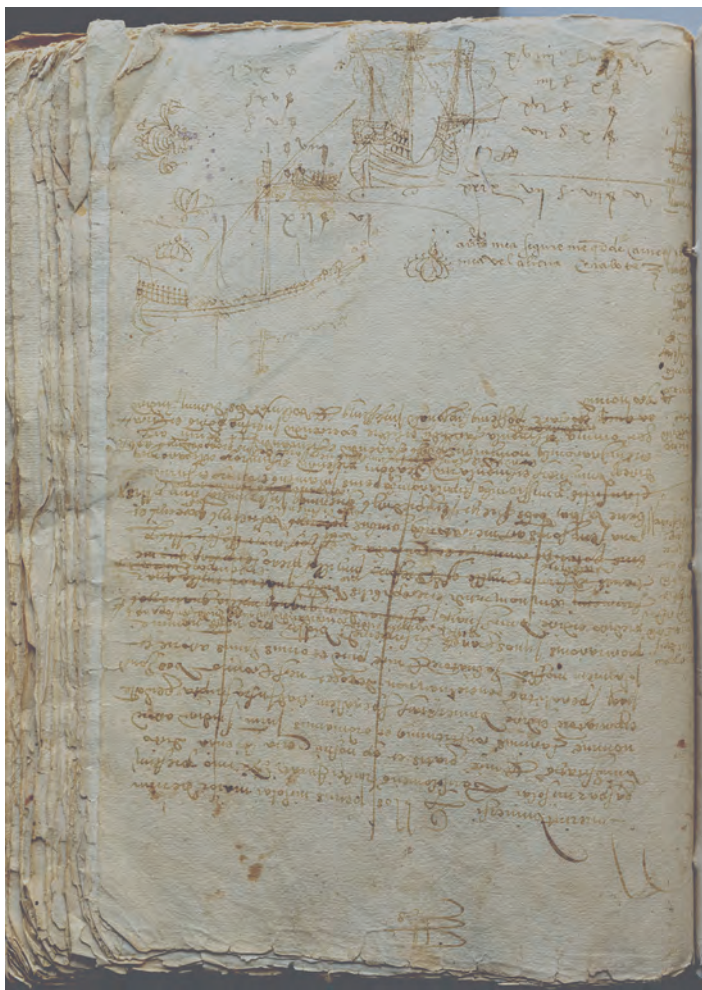
Descripció del manuscrit

Es tracta d'un còdex que amida 260 x 200 mm amb cobertes de cartó afegides en una restauració que es pot datar al segle XX. La descripció arxivística actual li ha assignat el títol de *Llibre d'actes i contractes de la Universitat de 1506-1518*, mentre que el títol coetani a la redacció del llibre es pot llegir al recte del primer foli: *Manual dels actes i contractes de la Universitat de Eivissa de 1506*. Per la seua banda, la coberta de cartó esmentada posa: *Manual de actes i contractes de la Universitat 1506-18*. Les seues dates extremes són 26 de novembre de 1506 (foli 1 recte, abreviat, f. 1r) i 16 de desembre de 1525 (foli 118 versó, abreviat, f. 118v). El formen un total de 119 folis, amb diversos encartaments, que s'agrupen en tres quaderns d'acord amb la següent distribució: 1r quadern: del foli 1r al foli 35v, 2n quadern: del f. 36r al 86v i 3r quadern: del f. 87r al 119v. La data inicial d'aquest darrer quadern és 16 de juliol de 1515. Aquest manuscrit, com s'ha dit, es pot con-

sultar a l'arxiu en línia de l'AHEiF i en endavant es farà referència tant a la numeració dels seus folis i com a la de les imatges de la digitalització.

El bifoli 91 i 114

Els quaderns del llibre d'actes i contractes estan formats, com és norma general, per fulls plegats i lligats per la meitat anomenats bifolis. Així, el full número 91 (imatge número 206 de la digitalització) correspon a la primera meitat d'un bifoli l'altra part del qual té el número 114 (imatge 258 de la digitalització). Aquest bifoli pertany al tercer dels quaderns que formen el còdex i presenta una marca d'aigües en forma de mà dreta, sense canell o puny, amb una flor de sis pètals a dalt, el tany de la qual toca el dit cor. Probablement es tracta d'una producció de les papereres de Xàtiva, en les quals aquest motiu va ser llargament usat i imitat a causa de la bona qualitat dels primers papers així marcats. A l'Arxiu Municipal de Sueca, J. Cortès (1984: 15-16), en

Revers del foli 114 del *Llibre d'actes i contractes de la Universitat de 1506-1518* conservat a l'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera.
Foto: José Juan González Sans; AHEIF.

el títol del còdex del qual forma part: *Libra de actes de la Universitat de Eviça* (vegeu-ne la transcripció a l'apèndix). Aquesta duplicitat del document i el seu esberrany en el mateix bifoli i el fet que el primer sigui complet i no es presenti capgirat com ho està el segon permet deduir la següent seqüència de fets: primerament el notari va escriure en un full solt i plegat pel mig (un bifoli), deixant el plec a la seua esquerra, l'esberrany que ara està al foli 114v; descartada i cancel·lada aquesta versió, l'escrivà va fer girar el bifoli de manera que el plec va continuar a la seua esquerra i la barba o vora del full a la dreta, i hi va redactar el document complet que ara està al foli 91r; va encapçalar la versió correcta del document amb el títol del llibre al qual s'havia d'incorporar el bifoli.

No es pot saber del cert si els dibuixos i la frase del f. 114v es varen fer quan el bifoli encara estava solt o bé quan ja l'havien relligat al quadern. El fet que l'esberrany quedàs capgirat una vegada unit al llibre mentre que el dibuix i la frase estan del dret, pot estar indicant que es varen traçar i escriure una vegada relligat el bifoli, però també es podrien haver fet abans. Aquest detall és important perquè afecta la datació i l'atribució d'un autor al dibuix i la frase, com veurem.

La frase: *Avis mea...*

La frase que ens interessa es desenvolupa en dues línies i està escrita en lletra humanística notablement més acurada que la de la resta de la plana 114v. Queda emmarcada a l'esquerra pel dibuix del dípter abans esmentat; per la part de dalt, per l'àncora de ruixó de la nau que és atacada per la galiota i, per la dreta, pel final d'un dels comentaris al marge del document inacabat i capgirat i per un dels forats del relligat del quadern. El final de la primera línia toca la part inferior de l'esmentada anotació marginal de l'esberrany i la segona línia, més curta, es tanca amb un traç que comença horitzontal i zigzagueja cap avall fins a acabar en una línia quasi vertical; és un traç semblant

un estudi que no va més enllà del 1500, en trobà de molt semblants a documents datats el 1499, amb la diferència que aquells presenten el canell o puny de roba ben marcat. M. D. Díaz de Miranda i A. M. Hertero classifiquen aquesta marca amb el codi B.02.02.03, tipus 425, 428 o 429.

El revers del foli 114 conté els dibuixos i la frase que ens interessa, així com l'esberrany d'un document de nomenament d'un síndic per part dels jurats de la Universitat. Aquest document es presenta capgirat respecte de l'orientació general de lectura del manuscrit, té moltes esmenes i anotacions al marge, està inacabat, no té data i, finalment, va ser cancel·lat per mitjà de la superposició de tres ratlles verticals, per la qual cosa es pot considerar una versió descartada o nota prèvia del document vàlid. La lletra amb què està escrit és humanística cursiva o itàlica, una mica descurada però congruent amb la que presenta la

resta del còdex. Ocupa una mica més de la meitat de la plana, tot i que les seues anotacions al marge continuen fins a la part inferior del paper. A sota de l'esberrany quedà un espai en blanc d'uns 115 mm d'alçada per uns 200 mm d'amplada que va ser aprofitat per fer-hi els dibuixos i escriure els comptes i la frase que ens ocupa. Aquests motius, al contrari que l'esberrany, no es presenten capgirats respecte de l'orientació general del manuscrit. El recte d'aquest full 114 (imatge 257 de la digitalització) està numerat amb guarismes àrabs, escrits amb tinta per una mà posterior al cantó superior dret del full, mentre que la resta de la plana és buida, en blanc.

L'altra meitat del bifoli, com s'ha dit, és el foli 91, el recte del qual conté un document que resulta ser la versió acurada, correcta, completa i datada de l'esberrany del revers del foli 114; va ser redactat el 10 de setembre de 1515 i l'encapçala

al corresponent a la mesura de pes anomenada unça (Cappelli 1929: 410). Aquest signe utilitzat ací, però, no té aquest significat d'unça, sinó que va ser traçat únicament amb la finalitat de tancar la frase, indicant el seu final i separant-la de l'esmentada anotació marginal. La transcripció de la frase és la següent (s'ha posat entre parèntesis el desenvolupament de l'abreviatura):

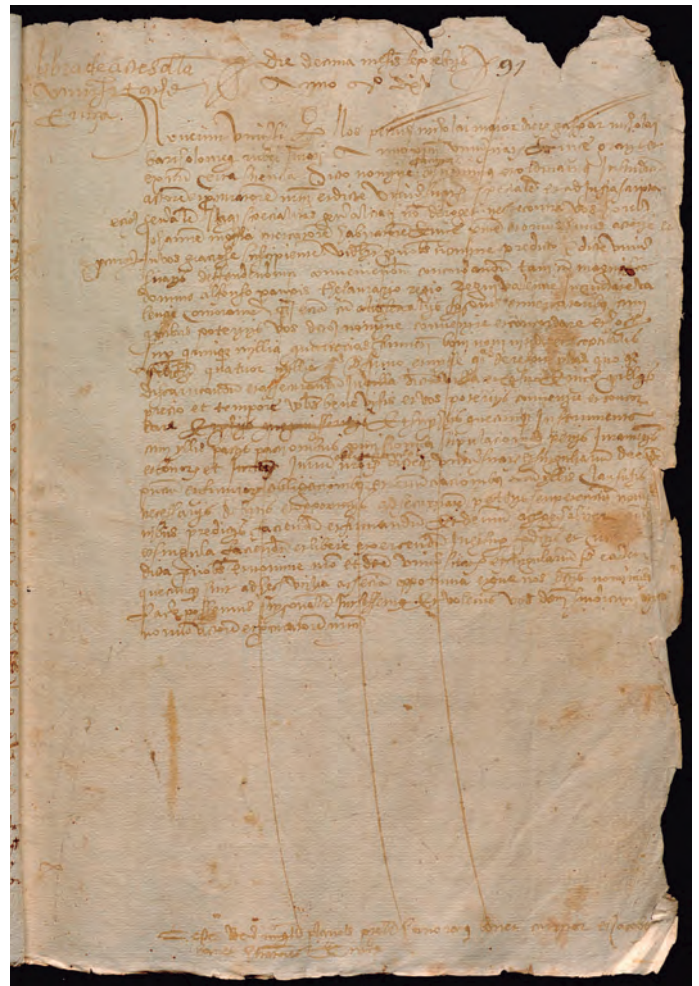
Avis mea segure me q(uia)
[de carne
mea vel aliena cenabo te

És un lema heràldic, cavalleresc, com s'ha dit. Concretament, és la versió un xic defectuosa del que figura al capítol cxxv de l'obra de Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc* (Riquer 2016: 281):

Avis mea sequere me: quia
[de carne
mea vel aliena senciabo te

Se'n pot fer la traducció següent: "au meua, segueix-me, perquè de carn meua o d'altri t'assaciare". Mentre que el seu significat és el del cavaller que va al combat i exhorta l'ocell –un corb– de la seua senyera que l'acompanyi perquè, bé matarà enemics, bé caurà ell mateix en la lluita i en qualsevol dels dos casos l'au podrà menjar carn fins a assaïar-se. Figura efectivament en el *Tirant* quan el cavaller, després d'haver estat nomenat general dels exèrcits imperials de Constantinoble, descriu les dues banderes que s'havia fet confeccionar. La primera tenia per motiu un joc de paraules rodat de la representació d'un cadernat i la segona, que és la que ens interessa, es descriu així en el text de

Recte del foli 91
(imatge 206), amb
la versió completa
del document de
l'esborrany del foli
114v; AHEiF.

la novel·la: "E l'altra bandera feu fer tota vermella e feu-hi pintar un corp ab letres latines entorn de la bandera que dehien... (el lema que ja coneixem)".

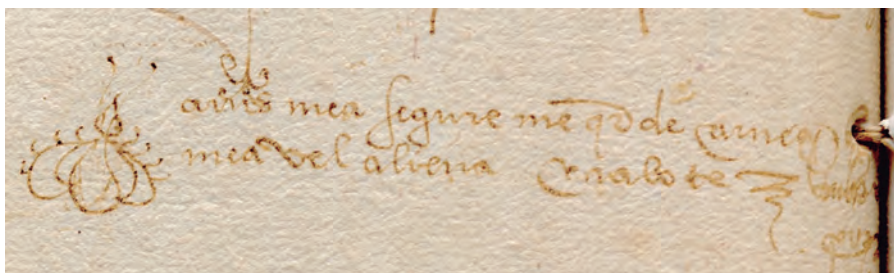
En reproduir-lo, l'escrivà eivissenc va cometre dues errades, totes dues als verbs. N'equivoca el primer, que és en forma imperativa, i posa *segure* en lloc de *sequere*, i també el segon, un futur simple que transforma en *cenabo te* ("et soparé"), quan hauria d'haver escrit *saciabo te* ("t'assaciare"). Una característica important d'aquesta versió

local del text és l'abreviació de la conjunció *quia* ("perquè", "ja que"), que es presenta sota la forma *qr*, típica per a aquesta conjunció (Cappelli 1929: 302). Caldrà tornar-hi més avall perquè l'abreviatura esdevé un criteri de pes per identificar l'edició que llegí el nostre escrivà de la Universitat.

Aquestes incorreccions fan pensar que l'escrivà va actuar de memòria i no copiant d'un text que tengués al davant. El cas és que coneixia un fragment del *Tirant lo Blanc* i això permet inferir amb prou fonament dues coses: primer que l'havia llegit i plausiblement ho havia fet a Eivissa i, segon, que, per tant, en aquell moment existia un exemplar d'aquesta obra a l'illa. És un moment que es pot situar entre 1515 i 1525 d'acord amb els criteris de datació que s'exposen més avall.

Abans, però, cal tornar a la forma abreujada amb què es presenta la conjunció *quia* en la versió eivissenca del lema. Fet i fet, només

Detall de la frase que acompanya el dibuix del llibre d'actes i contractes, escrita pel notari Joan Miquel Serra.

**Lancada te la darrera.
 E l'altra bādera feu fer tota vermel
 la e feu hi pitar vn corp ab letres la
 tines entorn d'la bādera q̄ debiē. A
 uis mea sequere me: quia de carne
 mea vel aliena faciabo te. Molt fo
 ren placentes al Emperador e a to
 tes les dames e als cauallers d'ho**

Fragments
 del text de Tirant
 que contenen el lema
 estudiat en les edicions
 (de dalt a baix)
 de València de 1490,
 de Barcelona de 1497
 i de l'edició castellana de
 Valladolid de 1511.

**Lancada te la darrera.
 E l'altra bādera feu fer tota ver/
 mella e feu hi pintar vn corp ab le
 tres latines entorn dela bādera q̄
 debiē. Auis mea sequere me: quia
 de carne mea vel aliena faciabo te
 Molt foren placentes al Empador
 e a totes les dames e als cauallers
 de bonor les paraules de aq̄sta bā
 dera. E ptes tirant tingue esment
 vn dia en lo dinar dela Empera**

**cerrada tiene la postrera
 La otra vander a hizo hazer toda coloz
 da y pitar en ella vn cueruo con letras la
 tinas en torno dela vander a quedesian.
 Auis mea sequere me: q̄ de carne
 mea vel aliena faciabo te
 E mucho agradaron al emperador y a to
 das las damas y a los caualleros las pa
 labras desta vander a.**

dos detalls permeten proposar l'edició a què pertanyia l'exemplar de la novel·la cavalleresca que presumiblement va arribar a Eivissa. Així, cal parar atenció a la forma amb què figura la conjunció *quia* a les diferents edicions de *Tirant lo Blanc* existents abans de 1525, data del més tardà dels documents que, malgrat el seu títol, conté el *Llibre d'actes i contractes de 1506-1518*. Així doncs, *quia* es presenta sense abreviar als exemplars conservats de les dues edicions incunables, és a dir impreses abans de 1500, la de València de 1490 (exemplars de la British Library, de la Universitat de València i de la Hispanic Society de Nova York, mentre que el de la Bi-

blioteca de Catalunya, incomplet, no conté el capítol cxxv) i la de Barcelona de 1497. En canvi, la primera edició en castellà, impresa a Valladolid el 1511, sí que usa la forma abreviada de *quia* (foli LXXXIII, columna 2) (Sabaté 1998). L'altre indicatiu que apunta cap a l'edició castellana del Tirant, és la disposició del lema cavalleresc en dues línies, la qual és idèntica en la seua versió eivissenca i en l'esmentada edició de 1511. D'altra banda, la primera edició italiana, que és la primera en una tercera llengua, és posterior, de 1538, i per tant s'ha de descartar.

Així doncs, són dos els indicis que assenyalen que l'escrivà eivis-

senc hauria llegit *Tirante el Blanco*, edició de Valladolid de 1511, i no una de les dues edicions incunables del Tirant, totes dues en català. Tot això, és clar, sempre que considerem suficient aquesta limitada evidència, la qual no està exempta de problemes. L'emperò de l'indici de l'abreviatura de *quia* rau en el fet que, com ja s'ha dit, l'escrivà va plasmar el lema de memòria, de manera que hi pogué abreujar la conjunció amb independència de la forma amb què figurava a l'edició que ell havia llegit. Recordem que el seu ofici era, justament, escriure, i per tant coneixia bé aquestes abreviacions. Això s'ha de tenir en compte, però certament no invalida completament l'eficàcia d'aquesta prova. D'altra banda, el desenvolupament en dues línies del lema, talment com es presenta a l'edició de 1511, pot tenir el seu motiu en el limitat espai de què disposava l'escrivà.

La bandera de Tirant i el seu lema

Constantin Marinescu (1953-1954: 32), va ser el primer a relacionar el corb de la bandera de Tirant descrita en el capítol cxxv amb un dels personatges reals que haurien inspirat parcialment la figura mateixa del cavaller i alguns episodis concrets de la novel·la. Es tractaria de Joan o Janos Hunyadi (1407?-1456), a qui les fonts anomenen el cavaller o el comte Blanc, i que fou governador general d'Hongria durant la minoria d'edat del rei Ladislau V (1440-1457). Hunyadi, encara no a tres anys de la sonada caiguda de Constantinoble en poder dels otomans, va vèncer els turcs a Belgrad l'estiu de 1456. Va ser una victòria que va ressonar per tota la cristianitat i que va demostrar que els otomans no eren imbatibles. La felicitat nova de la desfeta turca va arribar a Catalunya i València i fou anotada pel capellà del rei Alfons al seu dietari (Marinescu 1953; Rodrigo 2011). Recordem que el Tirant va ser escrit entre 1460 i 1464 i sabem que el blasó familiar d'Hunyadi presenta un corb mirant a la dreta amb un anell al bec als quadrants primer i quart, alternant

amb un lleó rampant als altres dos quadrants (Lupescu 2020). El fill de Janos Hunyadi, Maties, va regnar a partir de 1458 i fins a 1490 amb el nom de Maties Corvinus o Corví, pel corb del seu blasó (Riquer 1979; Farbaký *et al.* 2008).

En un altre pla interpretatiu, que és només parcialment excloent respecte de la proposta de C. Marinescu tot just ara molt resumidament exposada, Agustín Rubio Vela (2010: 81) defensa que el lema era, en realitat o al mateix temps, un homenatge a l'enamorada de Tirant, Carmesina, filla de l'emperador, perquè amb diferents síl·labes de les seues paraules es pot llegir el seu nom: *Avis mea, sequere me, quia de CARne MEa vel alieNA Saclabote*. És veritat que això lliga amb l'altra bandera feta confeccionar per Tirant en aquella ocasió, la qual representava un cadenat i mostrava un lema en forma d'endevineta –*La lletra que està primera / en lo nom d'esta pintura / és la clau ab què ventura / tancada té la darrera*– la resolució de la qual eren les lletres C de Carmesina i la T de Tirant les quals, efectivament, obren i tanquen la paraula *cadenat*.

En aquest mateix pla de lectura menys palès o fins i tot críptic, A. Rubio proposa l'existència d'altres missatges en el lema del corb que després va ser copiat al llibre eivissenc. El fet és, exposa Rubio, que Joanot Martorell estava unit per llaços d'amistat amb la família del comte de Dénia, Diego Gómez de Sandoval y Rojas (1388-1454) i la seua esposa Beatriz de Avellaneda y Cisneros (?-1436). El corb hauria estat una divisa familiar dels Sandoval provinent del personatge legendari anomenat Sando Cuervo, qui hauria estat present a la mítica batalla de Covadonga i a qui, per les seues molt vàlides accions, el rei Pelai hauria honorat amb l'apellatiu "Sando Vale", en el qual tendria l'origen el llinatge Sandoval (Chabás 1874: I, 193).

Naturalment, és un origen fictici, un mite fundacional familiar, però l'important és el cognom Cuervo d'aquell personatge perquè Rubio el relaciona amb el corb de la ban-

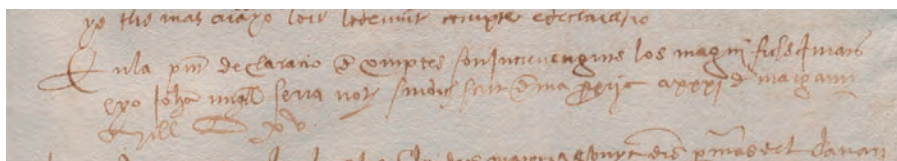

Blasó i escut heràldic de Janos Hunyadi d'Hongria, conegut com el comte Blanc (Muresanu, 2018).

dera de Tirant. Així, encriptat en el lema, es pot llegir: *Avis mea querbo*. Lectura, per cert, que en la versió eivissenca no seria possible a causa de l'esmentada errada en el verb (posa *segure* en lloc de *sequere*). Vist d'aquesta manera, el corb de Tirant seria un homenatge de Joanot Martorell al seu amic Diego Gómez de Sandoval. I no acabarien aquí les al·lusions subterrànies que troba Rubio, ja que en el mateix lema creu que es pot llegir la frase: *Te bona-velaneda me uere avis*, que conté el llinatge Avellaneda (que provendria d'*ave l'àneda*). Així que, quan Mar-

torell explica les banderes de Tirant i el fa sortir amb elles, "la dels cadenats e la dels corps" (capítol CXXXII), està fent perenne homenatge d'amistat als comtes de Dénia (Rubio 2010: 82).

D'altra banda, és cert que el lema del corb no figura únicament al *Tirant lo Blanc*. Una versió en castellà és present, justament, a l'escut de la nissaga Cuervo, format per sis corbs, als quals, al final del segle XVI, es va afegir una llegenda: "Aves de poca valía, / que de hambre sentís pena, / seguid en mi compañía, / que de carne ajena o mía, / yo

Anotació en el *Llibre del moneder de 1514-1515* conservat a l'AHEiF (imatge 47) manuscrit pel notari Serra: "En la present declaració de comptes són intrevenguts los magnífichs jurats e yo Johan Miquel Serra, notari, síndich, scrit de mà pròpia a xxxi de maig any Mil DXXV".

os daré a manos llenas". Com assenyala C. López-Fanjul de Argüelles (2019: 224 i s), es tracta de la transferència del lema que figura al novel·lesc Tirant a un escut heràldic real, un fenomen de transport de la literatura a la realitat que segons el dit autor és relativament freqüent al llarg del segle XVI.

Per acabar aquesta secció, calia demanar-se si el dibuix de l'escena del combat naval abans esmentada també podia tenir relació amb el Tirant, és a dir, si podia estar il·lustrant algun dels enfrontaments entre vaixells que es descriuen a la novel·la. Després d'haver fet una lectura atenta d'aquesta obra, crec que puc afirmar que no hi ha en ella cap acció bèl·lica naval que tenguí com a protagonistes una galera o galiota i una nau redona en l'actitud o disposició amb què es representen en el *Llibre d'actes i contractes de 1506-1518* conservat a l'AHEiF. La frase i el combat naval, per tant, foren entreteniments de l'escrivà sense connexió temàtica entre ells.

La cronologia dels dibuixos i la frase

És necessari ara tornar a la col·locació dels folis que ens interesen dins del còdex o manuscrit i fer algunes deduccions a partir de les dates que figuren en ell. Així, la data del document del foli 91r, i per tant també la del seu esborrany del 114v, és, com ja s'ha dit, 10 de setembre de 1515. D'altra banda, la data més tardana del còdex és 1525, la qual consta al foli 118v. Per tant, en cas que el dibuix i la frase del foli 114v s'haguessin fet abans de la incorporació del bifoli al seu quadern la data de factura s'hauria de situar necessàriament entre 1515 i 1525, any, aquest darrer, en què es va formar el llibre. En canvi, si el dibuix i la frase es varen traçar i escriure quan el bifoli ja havia estat relligat,

la datació hauria de situar-se entorn de 1525, ja que no és probable que ningú agafàs després el llibre únicament per fer-hi uns dibuixos. Així, la factura del dibuix i la frase es pot situar amb solidesa entre 1515 i 1525. Però hi ha altres criteris de datació a tenir en compte que permeten concretar més la cronologia de factura dels dibuixos i de la frase.

Efectivament, l'anàlisi de la lletra amb què es va escriure la versió eivissenca del lema del Tirant aporta alguns criteris que permeten tant afinar aquest lapse cronològic com proposar-ne una autoria. Com s'ha dit, és pràcticament segur que els dibuixos i la frase són obra d'algun dels escriptors de la sala de la Universitat. Aquests escriptors s'havien format en l'art notarial, com se'n deia llavors, i s'encarregaven dels llibres d'actes i contractes, entre altres documents de gestió del comú pitiús. La següent llista mostra els escriptors documentats durant la primera meitat del segle XVI; les dates que encapçalen cada un dels noms corresponen a la primera notícia documental que se'n té:

–1503 Gregori Serra (ARM, *Capbreu de 1577*, f. 54r)

–1505 Joan Miquel Serra (ARM, *Capbreu de 1577*, f. 56r)

–1520 Francesc Morató i Joan Lledó (AHEiF, *Llibre de clavaria de 1520-1521*, imatge 6)

–1536 Miquel Serra i Francesc Morató (AHEiF, *Llibre de clavaria de 1536-1537*, imatge 7)

–1539 Miquel Serra i Francesc Morató (AHEiF, *Llibre de clavaria de 1539-1540*, imatge 5)

–1546 Francesc Morató i Bernat Castelló (AHEiF, *Llibre de clavaria de 1546-1547*, sf, imatge 7)

Segons Joan Planells (2000: 17), Joan Lledó va morir el 1554, Francesc Morató el 1557 i Joan Miquel Serra el 1561. No conec la data de defunció dels altres, però sabem que hi havia almenys quatre notaris que podien estar exercint d'escrivà de la sala en les dates en què tot indica que es va fer el dibuix i es va escriure la frase que ens ocupa, eren Lledó, Morató i els dos Serra.

La comparació de la cal·ligrafia dels documents escrits als folis 91r i 114v amb un fragment que ben segur va ser escrit per l'esmentat Joan Miquel Serra l'any 1515 és positiva. S'hi poden observar els trets cal·ligràfics que també figuren al lema estudiat: la lletra ce que s'allarga per davall de les lletres següents, com es pot veure a "declaració" i "comptes", i la lletra ela enllaça amb la lletra anterior, com s'esdevé a "en la" i novament a "declaració". Així, és raonablement clar que ell va escriure els documents dels folis 91r i 114v del *Llibre d'actes i contractes de la Universitat de 1506-1518*, entre altres del mateix còdex. El fet que la frase que ens interessa fos escrita amb una lletra més acurada que la de la resta de documents i per descomptat que la de l'esborrany del mateix full en dificulta fins a cert punt la comparació. Així i tot, l'escriptura presenta els mateixos trets ja descrits i permeten atribuir-la a Joan Miquel Serra. Aquesta identificació resol l'autoria i permet afinar-ne la cronologia, ja que fa més plausible que la data de factura del dibuix i de la frase sigui del mateix any 1515, atès que els documents a partir del foli 114v no presenten la cal·ligrafia de l'esmentat Joan Miquel Serra, el que vol dir que no va intervenir més en el còdex.

El lector eivissenc del Tirant

Joan Miquel Serra era probablement fill de l'esmentat Gregori Serra, també notari com s'ha vist. El seu darrer acte notarial conegut és de 1543 (ARM, *Capbreu de 1577*, f. 46r). J. Planells (2007 i en preparació) afirma que va ser jurat en cap els anys 1539 i 1548, càrrec que demostra que els notaris tenien ja con-

solidada la més alta posició social en aquell moment (Planas 2004). Va tenir almenys dues filles, Margarida, casada amb Francesc Rosselló, fill de Toni “Bernat”, i Anna, esposa de Pere Balansat de Perot “Orvai” (Planells, en preparació). El *Llibre de l'estim de 1568*, una font fiscal conservada a l'AHEiF, deixa constatat que foren hereves meitat per meitat de son pare, atès que posseïen béns per valor de mil cinc-cents lliures cada una, i això situaria el notari Serra amb una riquesa fiscalment estimada de tres mil lliures, xifra que el fa estar en una bona posició en l'escandall de riquesa dels ciutadans de l'època.

A més, el notari Serra posseï una casa a tocar de la Portella, un dels accessos del mur medieval que comunicava directament la vila superior amb l'exterior i a la qual els Serra havien donat nom: portella d'en Serra, d'en Gregori Serra i d'en Miquel Serra; tot i que abans, el 1464, era coneguda com portella d'en Roig (ACA, Cancelleria 3426, f. 19v). Entre la dita portella i la plaça de l'església s'ubicaven les escrivanies reials que ell mateix comprà el 1555. També havia estat possessor del molí draper de Santa Eulària fins a 1559, data en què el va vendre (ARM, *Capbreu de 1577*, f. 43v-44r i 86r-v). No són tan clares les altres propietats rurals que ben segur posseïa i on feia fer feina els seus captius, ja que, efectivament, el 1536 en tenia un anomenat Joan; el 1541, la parella formada per Pere i Catalina, qualificats de moros, eren majorsals seus, i el mateix any va fer batejar amb el nom de Sibil·la una dona captiva seua i descrita com “de nació de moros” (Ferrer, tesi inèdita).

No coneixem bé el *cursus honorum* dels notaris actuants a Eivissa en aquella època. Sabem que havien d'aprendre l'ofici estant al servei d'un notari, primer com aprenents i després com escrivans fins a assolir la fe pública intrínseca a l'ofici notarial tot superant un examen. A Mallorca els notaris reials havien de fer aquesta prova davant els oficials del rei i els rectors del col·legi notarial (Planas 2006: 120-121). En qualsevol cas, el notari Serra, per raó del seu servei

Sa Portella, o la portella d'en Serra, a la dreta de la qual va tenir ca seua el notari Miquel Joan Serra. Després va passar al llinatge Balansat per matrimoni d'una de les filles del notari, Anna, amb Pere Balansat de Perot “Orvai” (Foto: A. Ferrer).

a la Universitat, estava en contacte amb mercaders que feien port a Eivissa, tant naturals de l'illa com d'altres nacions de la corona hispànica i estrangers. Qualsevol d'ells li pogué facilitar l'accés a un exemplar del Tirant.

Conclusions

Una frase escrita per entretenir en un espai en blanc d'un llibre oficial de la Universitat permet deduir l'existència d'un exemplar i d'un lector de *Tirant lo Blanc* a l'Eivissa del primer quart del segle XVI. La dita frase no és un fragment qualsevol de la novel·la cavalleresca, sinó un lema heràldic en llatí que Tirant va fer posar en una de les seues banderes. Justament per això era més bo de recordar, almenys aproximadament perquè qui va escriure'n la versió eivissenca va cometre dues errades que mostren que ho va fer de memòria. Tot indica que la persona que s'encobeï amb tan celebrada literatura va ser

el notari escrivà de la Universitat d'Eivissa i Formentera Joan Miquel Serra. És quasi segur que corria l'any 1515, però aplicant el principi de prudència situarem el moment de factura del lema i els dibuixos que l'acompanyen entre el setembre d'aquell any i 1525.

Un tret de la grafia de la dita frase pot indicar que l'exemplar dut a Eivissa o que almenys havia llegit el notari Serra pertanyia a la primera edició castellana de l'obra, feta a Valladolid el 1511. Certament, aquesta edició va tenir més difusió que no les incunables de València i Barcelona, de 1490 i 1497 respectivament. Tot i això, ni de *Tirant lo Blanc* ni de *Tirante el Blanco* no es varen fer més edicions en aquell moment. Entre altres explicacions d'aquest fet, la més plausible atribueix aquest limitat nombre d'edicions als canvis que s'anaven produint en els gustos del públic lector, el qual, a mesura que avançava el segle XVI, percebia el text de Joa-

not Martorell com antiquat (Camps 2008).

Si s'han interpretat els indicis de manera correcta, l'exemplar dut a Eivissa era una novetat editorial en aquell moment. Llàstima que no sembla que es tractàs d'una de les edicions incunables en català, però, així i tot, hem d'alabar el gust del notari Serra, almenys en el camp literari, i demanar-nos què se'n va fer d'aquell llibre.

Apèndix

1515 setembre 10. Eivissa

Els jurats de la Universitat d'Eivissa, Pere Nicolau, Gaspar Nicolau i Bartomeu Roig, constitueixen el mercader Joan Mofra en síndic amb poder per contractar cinc mil quarteres de blat davant d'Alfons Sanxis, tresorer del regne de València, o qualsevol mercader que les porti a l'illa amb pacte que quatre mil seran fermes i mil de respit.

AHEiF, *Llibre d'actes i contractes de la Universitat de 1506-1518*, f. 91r.

91^a

Libra de actes de la Universitat de Eviça^b

Die decima mensis septembris anno MDXV

Noverint universi quod nos Petrus^c Nicholai, maior dierum, Gaspar^d Nicholai, Bartholomeus Rubei, jurati anno presenti Universitati Eviçe, gratis et ex nostra certa sciencia, dicto nomine \facimus/, constituimus et ordinamus in sindicum, actorem et procuratorem nostrum et dicte Universitatis specialem, et ad infrascripta ~~eciam~~^e generalem itaque specialitas generalitati non deroget nech et contra, vos, honorabilem Johannem Moffra, mercatorem, habitatorem Eviçe presente, et omnis huius actore et procuratore^f in vos gracie susipientem, videlizet, pro nobis nomine predicto et dicte Universitatis defendendum, conveniendum, concordandum tam cum magnifico domino Alfonso Xanxis, thesaurario regio regni Valencie in civitate Valencie comorante, quam ~~eciam~~^g cum ~~alia~~

~~ser~~ aliis personis et mercatoribus cum quibus poteritis vos, dicto nomine, convenire et concordare, et hoch super quinque millia quarterias frumenti boni, novi, nitidi et receptabilis, videlizet, quatuor millia quarterias de firmo et mille quarterias *de respit* [yllas] quoquem discaricandum et assecurandum in ~~villa~~ dicta villa et castro Eviçe, pro illis precio et tempore vobis bene visis et vos poteritis convenire et concordare ~~et pro illis que promissis~~. Et super hiis quecumque instrumenta cum yllis pactis, paccionibus, promissionibus, stipulacionibus, penis, juramentis et bonorum et ~~juratos~~ jurium \obligacionibus/ nostrorum dicteque Universitatis et singularium de eadem presentium et futurorum ~~obligacionibus~~ et renunciacionibus et cum yllis clausulis necessariis, debitis et opportunis ad securitatem petentis seu petencium nominibus predictis faciendum et firmandum, et demum ach generaliter omnia alia et singula faciendum et libere exercendum in et super predictis et circa [pre]dicta pro nobis et nomine nostro et dicte universitatis et sigularium de eadem quecumque sint ad hec utilia ach eciam opportuna et qua nos, dictis nominibus, pro ach possemus si personaliter intheressemus et vo-

lemus vos dictum sindicum yconomum, actorem et procuratorem nostrum.

Testes: Reverendus Miquel Planels, presbiter; Honoratus Bonet, curritor, et Jacobus Bonet, habitatores Eviça.^g

Notes a la transcripció

Els sobrelineats s'han indicat amb barres \sobrelineat/. Els ratllats s'han representat gràficament: ~~ratllat~~. Els dubtes de lectura o les parts deduïdes s'han marcat amb claudàtors: [pre].

- Escrit de mà posterior
- Escrit al marge superior esquerre
- Sobre el nom, dues línies obliqües indiquen que va fermar el document
- Sobre el nom, dues línies obliqües indiquen que va fermar el document
- Escrit al marge esquerre
- Escrit al marge esquerre
- Els testimonis escrits al marge inferior. Tot el document ratllat amb tres ratlles verticals

Bibliografia

CAMPS PERARNAU, Susana. 2008. Diego de Gumiel, impressor del *Tirant lo Blanch* (1497) i del *Tirante*

Una frase escrita per entreteniment en un espai en blanc d'un llibre oficial de la Universitat permet deduir l'existència d'un exemplar i d'un lector del Tirant a l'Eivissa del primer quart del segle XVI

el Blanco (1511), tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

CAPPELLI, Adriano. 1929. *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Ulrico Hoepli Editore, Milà.

CHABÁS, Roque. 1874. *Historia de la Ciudad de Denia*, Vol. 1, Imprenta de Pedro Botella, Dénia.

DÍAZ DE MIRANDA MACÍAS, M. D.; HERRERO MONTERO, A. M. *PFES. Papel y filigranas en España* (https://diazdemiranda.com/wp-content/archivos/Filigranas_PFE_Bernstein_17_06_2020.pdf).

FARBAKY, Péter; SPEKNER, Enikő; SZENDE, Katalin; VÉGH, András (ed.). 2008. *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court, 1458-1490*, Budapest History Museum, Budapest.

FERRER ABÁRZUZA, Antoni. 2012. *Captius o esclaus a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval*. Tesi doctoral inèdita, dir. Miquel Barceló, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.

HERMANN, Marcus H.; FERRER ABÁRZUZA, Antoni. 2023. "III. Galeres, galiotes i bergantins. Característiques generals i testimonis locals", a FERRER ABÁRZUZA, A. (coord.). 2023. *Galiotes! Una batalla oblidada. 12 de juny de 1607*. Associació marítima cultural d'Eivissa i Formentera, Surumbam Produccions, Eivissa, p. 57-95.

HOSTA, Montserrat (coord.). 1999. *Els ninots de l'escrivà. Dibuixats frívolament en seriosos documents notariais*, catàleg d'exposició, Arxiu Històric de Girona, Girona.

LÓPEZ-FANJUL DE ARGÜELLES, Carlos. 2019. "Las figuras heráldicas en los libros de caballerías", *Janus. Estudios sobre el Siglo de Oro*, núm. 8, p. 199-241.

LUPESCU, Radu. 2020. "John Hunyadi's Heraldic Display in the Great Palace of Hunedora Castle", a Torsten HILTMANN i Miguel METELO DE SEIXAS (ed.), *Heraldry in Medieval and Early Modern State Rooms, Heraldic Studies*, núm. 3, p. 53-69.

MARINESCU, Constanti. 1953-1954.

Tot indica que la persona que s'encobeí amb tan celebrada literatura com l'obra del Tirant lo Blanc va ser el notari escrivà de la Universitat d'Eivissa i Formentera Joan Miquel Serra

"Du Nouveau sur Tirant lo Blanch", *Estudis Romànics*, núm. 4, p. 137-203.

MARTORELL, Joanot. 2016. *Tirant lo Blanc*, ed. de Martí de Riquer, Edicions 62, La butxaca, Barcelona.

MURESANU, C. 2018. *Hunyadi. Defender of Christendom*, Center for Romanian Studies, Histrion Books.

ORTEGA RAVENTÓS, Noemí. 2013. "Tinta, pluma y papel, la arqueología del notario. Estudio de las villas Vilanova de Cubelles, La Geltrú y Cubelles", *Funciones y prácticas de la escritura. I Congreso de Investigadores Noveles en Ciencias Documentales*, Universidad Complutense de Madrid, Toledo, p. 153-158.

PLANAS ROSSELLÓ, Antonio. 2004. "La condición estamental de los notarios en la Mallorca del Antiguo Régimen", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 14, p. 77-91.

PLANAS ROSSELLÓ, Antonio. 2006. *El notariado en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XVIII)*, Lleonard Muntaner Editor, Palma.

PLANELL, Ripoll, Joan. 1992. "Història dels llinatges de quatre eivissencs distingits", *Eivissa*, núm. 21, p. 40-41.

PLANELL, Ripoll, Joan. 2000. "Advocats i notaris de les Pitiüses", *Eivissa*, núm. 35, p. 12-17.

PLANELL, Ripoll, Joan. 2007. "Balsat, un cognom eivissenc mossàrab?", *Eivissa*, núm. 47, p. 4-13.

PLANELL, Ripoll, Joan. En preparació. *Llinatges d'Eivissa* (títol provisional).

RIQUER, Martí de. 1979. "Joanot Martorell i el Tirant lo Blanc", a *Tirant lo Blanc i altres escrits de Joanot Martorell*, Editorial Ariel, Barcelona, p. 7-108.

RODRIGO LIZONDO, M. (ed.). 2011. *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, col·lecció "Fonts històriques valencianes", núm. 47, València: Publicacions de la Universitat de València.

RUBIO VELA, Agustín. 2010. *Joanot Martorell y el condado de Dénia. Una clave en el Tirant*, edició de l'autor, València.

SABATÉ, Glòria. 1998. "El Tirant lo Blanc i la seva traducció castellana del segle XVI", *Edición y anotación de textos. Actas del I Congreso de Jóvenes Filólogos*, A Coruña, Universidade, vol. 2, p. 607-620.

ANTONI FERRER ABÁRZUZA ■